

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi**

Cilt 5, Sayı 4 (Aralık 2008), ss. 84-93

DOI: 10.1501/MTAD.5.2008.4.50

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Sibirya Türklerinin Mitoloji ve İnançlarında Kötü Ruhlar

Naciye Yıldız

Gazi Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

İlkel dönemlerde, insanlar başlarına gelen kötü olayların veya felâketlerin sebeplerini açıklamak ve onların kendi iradeleri dışında meydana geldiğini kabullenmek üzere, bunları başlarına musallat eden kötü veya kara ruhların varlığına inanmışlardır. Eski Türk dininde, şaman, kam veya baksı adı verilen din adamı-büyücülerin, hem iyi/ak ruhlar hem de kötü/kara ruhlar için törenler düzenlemeleri, bu inancın ifadesidir. İlk örneği...

7070/C23 1 Tf0 .93 0.030FA97 1 T

1. Giriş

Türk Dünyasını genel olarak değerlendirdiğimizde, çeşitli felaketlerin ve hastalıkların sebebi olarak kabul edilen birçok kötü/kara ruhun inanç sisteminde yer aldığını görmek mümkündür. Bugün için çoğu Türk boyunda benimsenmiş olan kitabî dinlere veya değişik mezheplere ve bunların içinde yer alan “şeytan, cin” gibi kavramlara rağmen, eski Türk inanç sisteminden gelen bazı genel inançlar, günümüzde ya aynen ya da ne için olduğu bilinmese dahi, etrafında oluşan gelenek yoluyla, varlığını sürdürmektedir.

Kötü ruh olarak, Türkiye Türkçesinde *alkans/albast* denilen, yeni doğan bebeklere ve annelere musallat olan kötü dişi ruh gibi, hemen hemen bütün Türk dünyasında yaygın olarak bilinen örnekler de daha bölgesel örnekler de bulunmaktadır. Bu yaygın örneğin varlık sebebini kısaca izah etmek, diğerlerinin de işlevlerini büyük ölçüde gözler önüne serecektir; Günümüzde bile yeni doğum yapan kadınlar ile yeni doğan bebeklerin ölüm oranının bir hayli yüksek olduğu düşünüldüğünde, bu oranın çok daha fazla olduğu ve tıbbî sebeplerinin henüz açıklanamadığı geçmiş dönemlerde, bu ölümler, loğusa kadının ciğerini söküp alan ve bebeği hastalandırıp öldüren bir kötü ruhun varlığı ile izah edilebilmekteydi. Bu kötü ruhun şerrinden korunmak üzere anne ve bebeğin yalnız bırakılmaması, loğusanın başına kırmızı renkli bir örtü veya kurdele bağlanması, makas/bıçak gibi keskin aletlerin anne ve bebeğin uyuduğu odada bulundurulması gibi pratikler geliştirilmişti. Bugün Anadolu’da bu pratikler, ne için yapıldığı bilinmese dahi, hâlâ yerine getirilmektedir. İşte diğer kötü/kara ruhlar da bu şekilde çeşitli hastalık ve felaketleri izah ve kabullenmede etkili olan ruhlardır.

Türk dünyasına dikkatlerimizi yönelttiğimizde, benzer ruhların bütün Türk boylarının inanç sistemlerinde önemli yere sahip oldukları görülmektedir. Bu çalışmada Altay, Hakas, Tuva ve Yakut Türklerinde kötü ruhlar üzerinde durulacaktır.

2. Altay Türklerinde Kötü/Kara Ruhlar

Erlık-biy: Altay Türklerinde kötü ruhların en büyüğü “*Erlık-biy*”dir ve “*kara neme*/karabasan” olarak adlandırılır. Yeraltında yaşar, yardımcıları ve çocukları vardır. Uzun boylu ve yaşlı olan Erlık-biy’in gözleri bazen mavi ateş saçar, kaşları simsiyahtır. İki çatallı olan sakalı dizlerine kadar iner, bıyıkları kulaklarının üzerinden geçerek sırtından bacaklarına kadar uzanır, dudakları kurumuş kurban derisi gibidir, boynuzları ağaç dallarına benzer, saçları kıvrıkcık ve dağınıktır. Yeraltında “Almış” denilen karanlık bir sarayda yaşar. Sarayın yanında gözyaşından dokuz nehir akar. Nehrin üstünde at kılından köprü vardır. Kendisi gibi kötü dokuz oğlu vardır. Kam,

bir kişi hastalandığında Erlik-biy ile görüşür ve onu yumuşatmak için “ardıç” yakarak onun tütsüsünden faydalanır. Erlik-biy’in gece vakti şapkasız ve başı açık dışarıya çıkanlara kötülüğ

körmeslerden korumak için evlerin, obaların girişlerinde gözcülük yaparlar. Bunlar körmeslerden birini yakalayacak olurlarsa hemen cehennemde kaynamakta olan Kazırgan adlı kazanlara atarlar. Körmesler içinde iyi olanlar da vardır ve onlar için kanlı ya da kansız kurban verilir. Ayrıca ölen insanların ruhlarının da körmös olabileceğine inanılır (İnan 1987: 404-454).

3. Yakut Türklerinde Kötü/Kara Ruhlar

Abası/ Abaahı: Saha (Yakut) Türkleri'nin inançlarında, bizdeki Albastı'yı andıran ruhlar vardır. Bunlar kötü ve obur ruhlardır. Ayrıca Saha Türkçesi'nde bir *albas* sözü vardır ki "aldatmak, hile, kadın şamanın büyüü" anlamlarına gelir. *Abaslar*'ın özelliklerinden biri insanın *kuŕ*unu (ruhunu) alıp götürmeleridir (İnan 1987:261). Abası veya Abaahı şeytana benzer. Ortadan kaldıracı, yıkıcı bir gücün insanlaşması olarak değerlendirilir ve eziyet çekerek ölmüş bir kişinin ruhu *gımsı* kabul edilir. İnsana bela bulaşursa, yine şeytan olur, bu yüzden sayıları çoktur. Daima karanlık yerlerde dolaşırlar (313-314). Küçük çocuklara *ş* maddesi, beşiklerine ayının kurumuş pençesi asılır (Kirişçiöglü 1996: 82-84).

Cay: Kötü ruhtur. *Cay* ruhu insanın canlı olmasına yardım eden *gımsı* ruhuna *sür* çalmaya çalışır ve çaldıkları zaman kendilerinininki ile değiştirir. Caylı insanlara nefes, bulut, beddua olarak *gımsı* ruhu *sür* için kullanılır (Kalkan 2002: 263-264).

çabalar, Baş
İ
dayanıklılığı yok eden bazı ş
göklerinde yaş

Bulut Kızları/Uyguur Kızları: Çok eskiden yaşamış *7000* ruhudur. "*7000*" ma inanılır. Saçları dağınıktır, gözleri şaşırıdır, uzun tuymakları vardır, parçalanmış şırırlar. İrcaran Kıs, Carık Kıs, Kuyban Kuturuk vb.dir. Kötülük yayarlar. Bunlardan birisi insan ruhuna girdiği zaman, o kişi ölen kötü kişi *ş* (Kalkan 2002: 317-318).

Obotlar: *Obotlar* insanların oturduğu yerin üstünde otururlar. Sayıları çoktur, evli baktırlar. Görünüş *ş* Devamlı yiyip, yediklerini anında dışarı çıkarırlar. Ateş *ş* ir. Bu ateşi insanlara indirirler. Obot ruhuna yakalanan kişi *ş* ılan bütün iyilikleri ve serveti harcamak için çabalar, gelecek çocuklara bir *ş* ey bırakmaz (Kalkan 2002: 317-318).

Mohollar: Göğün üçüncü katında otururlar. İsimleri *Muox Buotagana, Sıta Sırsır, Kün*

Ölüü, Küöx Sirey'dir. Bunlar beddualarla insanlara girerler. Mohol giren insan görünüşüyle ölüye benzer, yüzü ve gözleri kuruyup çirkinleşir; hareketleri yavaşlar (Kalkan 2002: 319-320).

Xarsalar: Göğün dördüncü katında otururlar. Ülkelerinde hava soğuktur ve ısırgan köpeklerle saldırgan inekler vardır. İsimleri *Çoroççu Tarpt Tillaax, Kiñneex Keekey, Töttörü Sürgüöxteex, Xannan Sanaalaax* tır. Yüzleri çirkindir. Kurumuş gözleriyle insana baktıklarında insanlar üzerlerine soğuk su dökülmüş gibi titrerler. Yeni doğan bebeklerin beşiklerini dağıtırlar; erkekler erkek bebekleri, kadınlar kız bebekleri yerler. Bunların gelmemesi için şamanlar delikleri ve inleri sincap derisi ile kapatırlar (Kalkan 2002: 319-320).

Calıklar: Göğün beşinci katında oturmaktadırlar. Bunların da sayıları çoktur. Kıcık Ölüü, Canık Ölüü, Tiihik Ölüü gibi isimler alırlar. Vücutları ters olur. Hayatı bozmaya çalışırlar (Kalkan 2002: 321-322).

Obun Tomtoylar: Göğün altıncı bölümünde otururlar. Ömüreh Ölü, Agıalay Ölü, Tehe Barar gibi isimleri vardır. Kaza sonucu ölmüş insanların ruhlarından meydana gelirler. Bunun için ters dönmüş gözleri, yukarıya doğru kalkmış saçları vardır. Bunlardan biri insan ruhuna girdiğinde, o kişi geleceğini düşünmez olur (Kalkan 2002: 322-323).

Alban Buuraylar: Göğün yedinci bölümünde otururlar. Kalabalıktırlar, hepsinin kötü isimleri ve çok çirkin çehreleri vardır. Bunlar, intihar etmiş insanların ruhlarından meydana gelen kötü ruhlardır (Kalkan 2002: 323-324).

Haan-Caahıklar: Göğün sekizinci bölümündedirler. Lanetlenmiş insanların ruhlarından meydana gelirler. Şekil değiştirebilen çehreleri, kanlı elleri, kuru gözleri, öldürücü sözleri vardır. İsimleri *Öhöx Xarbur, Üös Tardar, Tin Battur* vs.dir. İnsanlar için tehlikelidirler (Kalkan 2002: 323-324)..

Ulu Toyon/Keke Çuoraan: Göğün en üst kısmında bulunur ve şeytanların başıdır. Kalabalık bir ailesi vardır. Buna uğrayan insan şeytan şeklini alır (Kalkan 2002: 325-326).

Kuzey Göğünde Yer Alan Kötü Ruhlar:

Xotugu Emeexsitler/Çuonahlar: “Kuzey Nineleri” demektir. Güney göğünün en üst kısmında yer alırlar. Kadın hastalıklarına sebep olurlar (Kalkan 2002: 329-330).

Supturuku'nun Soyru: Göğün yukarıdan aşağıya doğru ikinci katında otururlar. İnsanların sindirim sistemleriyle ilgili hastalıklara sebep olurlar (Kalkan 2002: 331-332).

Muñ Sınahıklar: Üçüncü katta bulunurlar. İnsanlarını gücünü yok eder, kaslarını zayıflatırlar (Kalkan 2002: 331-332).

Beki Uraanlann Soyular: Dördüncü katta bulunurlar. İnsanların kemiklerini ağrıtlar (Kalkan 2002: 331-332).

Hahsaatlar: Beşinci katta bulunurlar. İnsanların akciğerlerini harcarlar (Kalkan 2002: 331-332).

Suor Haralar: Altıncı katta bulunurlar ve insanların kafasını karıştırıp yüreğini yerler (Kalkan 2002: 333-334).

Çeekeyler: Yedinci katta bulunurlar; insanların görme ve işitme organlarını yok ederler (Kalkan 2002: 333-334).

Odun Monoylar: Sekizinci bölümdeyler. İnsan vücudunu yerler ve deri hastalıklarına sebep olurlar (Kalkan 2002: 333-334).

Aan Arbatılar: Göğün en dibinde otururlar. İnsan vücudunu yok ederler ve gücünü tüketirler (Kalkan 2002: 333-334).

Batı Göğünde Yer Alan Kötü Ruhlar:

Dokuz kat olan batı göğünde oturan kötü ruhların belli başlı isimleri yoktur. Bunlar genel olarak çok çirkin görünüşlüdürler. Yedinci bölümde oturanların kulakları yoktur, sekizinci bölümdekiler kahverenkliydiler. Bunlar yukarıdan aşağıya doğru oturdukları sırayla insanın zürriyetini engellerler; gençlerin geleceğini yok ederler; çalışma yeteneğini yok ederler; insanların bir araya gelme, birleşme yeteneklerini yok ederler; meslek sahibi olma yeteneklerini yok ederler; hayatın gerçeklerini anlama yeteneklerini yok ederler; insanların bilgisini yok ederler, insanın hayatını düzene sokma yeteneğini yok ederler. Dokuzuncu katta batı göğünün şeytanlarının başı olan *Arsan Doulay* oturur; insanlara öldürücü kötülüklerde bulunur. En altta *Collörü Ütügen/Cabın* yaşar. Bunun eline düşen ruhlar geri dönemezler (Kalkan 2002: 337-340).

4. Tuvalarda Kötü Ruhlar

Albıslar: Sözlük karşılığı “şeytan” olan bir kelimedir (Arıkoğlu 2003:4). İnsanların yaşamadığı ıssız yerlerde yaşarlar; obaları, oymakları vardır, kendi aralarında düğün bayram yaparlar. Onlarla karşılaşan kişinin anlayışı zayıflar, hatta müzmin hastalığa yakalanır. Yakışıklı delikanlı veya güzel kız gibi görünüp insanları yanıltabilirler. Bazı yerlerde saz ve ağız kopuzu çalınmaz, albısların bunu çok sevdiklerine inanılır. Bazı yerler de albısların yurdu olarak kabul edildiğinden oraya hayvan otlatmak için bile yaklaşılmaz; ağaç kesilmez, taşına-kayasına el sürülmez. İnanmayıp gidenler orada ölürler (Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, 2001: 611-615).

Aslında iyi ruhlardan olan “*Tandı eezi*” (dağ iyisi) ve “*Tayga eezi*” güzel bir kadın şeklinde insanların karşısına çıkar; onlara yardım eder, fakat kızdınlırsa, küçük bazı kötülükleri dokunur. İnsanmış gibi diğer insanlarla bir arada olabilirler; ancak

kendilerinden başka birine bahsedildiği zaman üzümlere ortadan kaybolurlar veya o kişilerin hastalanmasına, avda iseler ellerinin boş dönmelerine ya da bir şeylerinin kaybolmasına sebep olurlar (Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, 2001: 580-589).

Çer eezi: “Yer iyesi”, bazen çirkin bir kadın şeklinde görünür. Onun da insanlara küçük kötülükleri dokunur (Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, 2001: 598-601).

Çut eezi: “Kıtlık iyesi”, hayvanları sömürdüğüne inanılır; şamanlar onu uzaklaştırmak için elbiselerine çocuk patiği dikerler (Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, 2001: 60-601).

Azalar: Harabe yerlerde görülürler. İnsan ya da hayvan şeklinde görünebilirler; ancak bazen görüntüleri yoktur, sadece sesleri ve gürültüleri duyulur. İnsanlar onların varlığından ürker; bu yüzden yolcular eski kalıntılarda, harabelerde gecelemezler. Gece dışarıya çıkarılan çocukları kaçırmak gibi kötülükleri dokunur. İnsanlarla karşılaştıklarında insanların gözünün içine bakamazlar (Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, 2001: 604-609).

Buk: İnsanların suç işledikleri yerlerde ortaya çıkar; korkutucu ve zehirlidir. İşkence görmüş bir insana benzer ve herhangi bir canlının görüntüsüne bürünebilir. Onun yüzünden insanlar hastalanır ve ölür. Buklar yaşlanıp ortadan kaybolmazlar, halk bir yerdeki Buk’un birçok nesil tarafından görüldüğüne inanır (Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, 2001: 609-609).

Şulbus: İnsanları aldatıp birlikte yaşar. Şulbus oldukları anlaşılmadığı sürece o eve faydaları da dokunur; ancak anlaşıldığında kötülük ederler. Her şekle girebilirler (Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, 2001: 615-589).

Diren: kendileri görünmezler ama sesleri veya ayak patırtıları duyulur. Satranç oynayarak insanlarla dost olurlar; önce onlara yardım ederler ve zengin olmalarını sağlarlar, sonra da başlarını alırlar. Oyun sırasında da Diiren’le oynayan kişi ölebilir. Bulut şeklinde bir dev olup yol kestiğine inanılır, başka kişilerin şekline veya bir hayvan şekline de girebilir. Kendisinden bulamayacağı bir şey istendiğinde bir daha geri gelmeyeceğine, böylece kendisinden kurtulmanın mümkün olduğuna inanılır. Kendisini kovalamak üzere dua eden din adamlarının da hastalandığına dair inanç vardır. (Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, 2001: 621-629).

Albas: Tuva Türkleri’nde Albastı’ya **Albas** adı verilir. Albas, hiç evlenmemiş bir kızdan türemiştir. Albaslar kutsal yerlerde ve kayalarda bulunurlar, keçi gibi bağırırlar. Kızlara musallat olup hasta ederler. Güçlü kamlar ilahiler okuyarak albısları kovarlar. Kam dualarında Sarı Kız olarak nitelendirilirler.

5. Hakas Türklerinde Kötü Ruhlar

Hakas inanışlarına göre kâinat üç bölümden oluşmaktadır. Üstte "Çağan Çiri" (Tanrı yeri) denilen dokuz katlı gök bulunmaktadır. En üst katta Tanrı, diğer katlarda iyi ruhlar oturmaktadır. İkinci bölüm yeraltı dünyasıdır. "Ayna Çiri" veya "Erikli Çiri" denen bu bölüm yedi kattır. Buranın da her katında kötülükle ilgili "varlıklar" bulunmaktadır. Bunların başı ise "İrlik Han" veya diğer adıyla "Cinges Han"'dır. Erlikler sürüngenleri, ufak canavarları ve hastalıkları oluşturmuştur. Erlik-Han'ın yardımcılarından en meşhurları ise Erlik'in Oğlu İtker-Molat ve Kızı Uçak Tolay'dır. Ayrıca kötü ruhların idarecisi Üzüt Han ve yedinci kattaki cehennem'in idarecisi Tamı Han da en korkulan yeraltı güçleridir.

Ekrem Arıkoğlu tarafından hazırlanan sözlükte, konumuzla ilgili birçok kelime yer almaktadır (2005):

Arıs: Kötü ruh (Arıkoğlu, 2005: 51). İnsanların içine girerek çocuk sahibi olmalarını engeller.

Ayna: Şeytan (Arıkoğlu, 2005: 59).

Ayna-çik: Şeytan, kötü ruh. (Arıkoğlu, 2005:59). Çocuklara musallat olur.

Hubay: Kötü ruh (Arıkoğlu, 2005: 194).

İml-sıml: Genel mânâda "kötü ruh" anlamındaki kelimeler (Arıkoğlu, 2005: 194, 205).

İnch: Şeytan, kötü ruh (Arıkoğlu, 2005: 194, 206).

Alartpah: Kötü güç, şeytan (Arıkoğlu, 2005: 35).

Hara ayna/ Çabal ayna: Şeytan, iblis (Arıkoğlu, 2005: 59).

Aza: Şeytan (Arıkoğlu, 2005: 59).

Çitker: Şeytan (Arıkoğlu, 2005: 103).

İrlik: Şeytan (Arıkoğlu, 2005: 225).

Çik: Şeytan, iblis (Arıkoğlu, 2005: 98).

Saydan: Şeytan (Arıkoğlu, 2005:416).

Seereñ: Kötü ruh, şeytan (Arıkoğlu, 2005: 417).

Sıml: Akşam vaktinde insanlara musallat olan kötü ruh, şeytan (Arıkoğlu, 2005: 424).

Sile/sılee: Kötü ruh, şeytan (Arıkoğlu, 2005: 433).

Hara töster: Kötü ruhlar (Arıkoğlu, 2005: 523).

Sald: Akşam vaktinde ıssız evlerde bulunan kötü ruh (Arıkoğlu, 2005: 407).

Tolaysı-: (Kötü ruhlardan dolayı) Hastalanmak (Arıkoğlu, 2005: 512).

Pooncah: Kötü ruh (Arıkoğlu, 2005: 375).

Pulz. Kötü ruh (Arıkoğlu, 2005: 385).

Körtiges. Dolama hastalığı ruhu (Arıkoğlu, 2005: 269).

6. Sonuç

Sibirya Türklerinin mitoloji ve inançları değerlendirildiğinde, kötü ruhların sayıca oldukça fazla oldukları görülmektedir. Kanaatimizce bu durum, insan psikolojisinin, normal olaylara değil de, olumsuz olaylara daha fazla dikkat etmeye yönelik olmasından ve karşılaştığı olumsuzlukları kabullenmede bir dayanak noktası aramasından kaynaklanmaktadır.

İkinci bir değerlendirme bahsedilen kötü ruhların fonksiyonları konusunda yapılabilir. Örneklerimizdeki kötü ruhlar, (1) Erlik ve ona bağlı olanlar gibi tamamen kötü olanlar, (2) Şulbus ya da Diiren gibi, aslında insan olmadıkları anlaşıldığında kötülük edenler, (3) Hastalık iyisi olarak kabul edilen kötü ruhlar şeklinde üç gruba ayrılmaktadır.

Bu konuda, diğer Türk boyları ile ilgili olarak yapılacak tamamlayıcı çalışmaların, Türk Dünyası inanç sisteminde yer alan kötü ruhlarla ilgili bütüncül çalışmalara katkısı olacaktır.

Kaynakça

- ARIKOĞLU, Ekrem (2003) *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2005) *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yay.
- DİLEK, İbrahim (2007) *Altay Destanları II*, Ankara, TDK Yay..
- İNAN, Abdülkadir (1987) *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, TTK Basımevi.
- KALKAN, Nigâr (2002) *Aynı Üreğe (Tanrı Öğretisi) Metni Esasında Saha Türkçesinde İsim*, G.Ü. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- VASİLYEV, Yuriy, M.Fatih KİRİŞÇİOĞLU, Gülsüm KİLLİ (1996) *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara: TDK Yay.
- KUULAR, D.S.,ÇÇ KUULAR (1974) *Hıs-Halır*, Kızıl.
- TANNAGAŞEVA, N.N., Ş.H. AKALIN (1995) *Şor Sözlüğü*, Adana.
- Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1* (2001), Atatürk Kültür Merkezi Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi Yayını, Ankara.
- YILDIRIM, Hüseyin (2000) *Aynı Üreğe (Tanrı Öğretisi) Metni Esasında Saha Türkçesinde İsim*, G.Ü. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YUGUŞEVA, Nadya (2001) "Altaylarda Türkler ve İnançları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 11, 140-152.

Naciye Yıldız

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim yesi.

Adres: Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Beşevler-Ankara, TÜRKİYE.

E-posta: yildiz.naciye@gmail.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 7 Mayıs 2008

Yayına kabul edildiği tarih: 15 Kasım 2008

E-yayın tarihi: 13 Ocak 2008

Çıktı sayfa sayısı: 10

Kaynak sayısı: 11